

Bori Imre

**ROMANTIKAKUTATÁS
A MAGYAR—DÉLSZLÁV
KAPCSOLATTÖRTÉNET
SZEMSZÖGÉBŐL**

Dolgozatunk címe talán nagyobb igényeket jelez, mint amennyit szövegünk adhat a vizsgálódások ebben a szakaszában — különösképpen ha arra gondolunk, hogy a komparatiztikának általában is a romantikakutatás az egyik fő munkaterülete, s a jelentős, nagy, hasznosítható eredmények majd ezután születnek meg — gondolva elsősorban az ún. kelet-közép-európai térségekre, amelyeknek irodalmi igen sok rokonvonást mutatnak. A magyar—délsláv romantikakutatás következőképpen csak egyik része egy nagyobb és átfogóbb munkálatnak, ám önmagában is annyi sajátosságot tartalmaz, hogy hasznos lehet esetleg általánosabb szempontból is a leszűrhető és a már leszűrt tapasztalat ezen a téren. Ne feledjük, hogy még mindig csak konkrét jellegű, mikro-filológiai kutatások folynak, s még nem vállalkozott senki az általánosításra, érvényes következtetések levonására — amelyek már nem csupán kapcsolattörténeti érdekűek, hanem az ún. nemzeti irodalmak értelmezésében is kamatoztathatók. Feltételesen lehet tehát szólni a romantika-kutatásról a magyar—délsláv kapcsolattörténet szemszögéből, s erre kell hivatkoznom most is, amikor arról esik szó, hogy a romantika témája — a magyar—délsláv relációkban három szempontból megközelíthető. Az első kétségtelmezhető. Feltételesen lehet tehát szólni a romantikakutatásról a magyar és a szerb, magyar és a horvát vagy magyar és a szlovén irodalom komparálódik természetrajzával, irodalmi „habitusával”, a hasonlóságok és különbözőségek rendszerével. A második — az előbbi klasszikus értelemben vett komparatiztikával szemben — már kapcsolattörténeti jellegű megközelítés: irodalmak egészen konkrét jelenségeinek elemzése, a hatások és a kapcsolatok felderítését végzi — nem egy irányban, hanem a kölcsönösségnek a felismerése szellemében. Tudott, hogy ezeknek a vonatkozásoknak a síkján történt eddig a legtöbb: hosszabb-rövidebb tanulmányok. Filológiai elemzések sorára hivatkozhatnánk, elsősorban a „szerbus manier” és a színjátszás vonatkozásában. A harmadik megközelítési módot képzettörténetinek is nevezhetjük — annak a tudatában, hogy a képzettörténet a komparatiztika hagyományos szegmentuma. Hogy mégis kiemeljük, azért tesszük, mert éppen a magyar—szerb relációkban a magyar romantikának vannak olyan mozzanata, melyek ezt a képzettörténetiséget

hangsúlyossá teszik, külön figyelmet érdemlővé avatják, annál is inkább, mert a képzetkialakítási folyamatba igen konkrét kapcsolattörténeti mozzanatok is belejátszottak: nem képzetek vándorlásáról, hanem képzetek kialakulásáról, sőt rétegződéséről is szó lehet — éppen a romantikakutatás szempontjából. A megközelítési módok ilyen „osztályozását” pedig azért tartjuk szükségesnek jelölni, mert azon az úton, amelyen most indulni szándékozunk, az előbb jelettek „kereszteződéséből” képződött, a magyar—szerb irodalmi kapcsolatoknak egy függőleges metszete mentén vezet, és a szerbség-képzet életéről a magyar romantika tudatvilágában akar szólni.

Egészen konkrétan a magyar romantika szerbség-élményének különböző aspektusairól lesz szó: kezdve a romantika elméleti munkájától, amelynek elemeit részben a „nemzeti hagyományok” gondolatában, részben a magyar népiesség elméletében találjuk, a magyar romantika „szerb témaköréig”. Ebben viszont kétségtelenül az előbb jelzett szempontok együttesen mutatkoznak. Következésképpen egy komplex szemlélet vázlatát adhatjuk csak: a már feltárt tényanyag értelmezési kísérletével igyekezve a romantika-kérdés tisztázásához járulni.

Tételünk a következő: a magyar romantikában a szerbség-képzetnek két körét figyelhetjük meg. Az egyikben a szerbség a maga aránylag frissen felfedezett népköltészetével van jelen, s egyrészt a boldog és éppen ezért primitív életnek a képeként él — már a „keletiség” vonzaskörében, másrészt kívánatos példaként, a görögséggel párhuzamosan, hiszen a szerbhorvát népköltészet elsősorban azzal hódított teret a magyar irodalmi köztudatban, hogy abban a szerb nép történetének „epikus” tükrözését látták, tehát a későbbi korokban is emlegetett „szerbhorvát népi eposzt” tisztelték, s itt látták érintkezési pontot az Iliással is. A másikban viszont — a magyar romantika középkor-kontextusában — a szerb történelem olyan témái vannak, amelyek a romantikus képzeletet ihlették, elsősorban a Hunyadiak történetével kapcsolatban. Leegyszerűsítve úgy is mondhatnánk, hogy Balogh István: Cserni Jovánjától Obernyik Károly: Brankovics Györgyéig terjedő érdeklődés-szféráról van szó, mely beleépült vagy beleépülőben volt az ún. magyar „nemzeti” történetudatba is.

A fentebb jelzett bonyolultabb kérdéskörből most és itt két jelenségre figyelhetünk (természetesen a teljes igénye nélkül). Arra az összefüggésre, amely a népiesség elméleti megalapozása kapcsán felmerült délszláv analógiák és a szerb népi élet egy eszményített rajza között fennáll, egészen addig a pontig, hogy az utóbbi már-már konstans képzetté vált — egy életformát jelölt, amelyet ha nem is vágyott a romantikus lélek, de egyfajta eszményének tartott. Míg egyik oldalon jól kísérhető, hogyan épül az irodalomtörténeti-népiesség-elméleti gondolkodásba a szerbhorvát hősdalköltészet létezésének már a pusztta ténye is, másfelől mind eszményibb vonásokat ölt a szerbségről alkotott életkép — az idill kétségtelen ismérveivel. A még mindig szétszórtan létező vagy fel sem derített adatok természetesen nem teszik lehetővé, hogy mélyenszántó elemzését adjuk e kérdésnek. Annyit azonban máris bizonyosra vehetünk: nem pusztán a „szerbus manier” fogalmába került verselési kérdés bír

a romantikus népies irodalmi gyakorlat szempontjából érdekel, hanem egyrészt a szerbhorvát népi epika létezésének felszívódása az elméleti gondolkodásba, másrészt a nyomában kialakult képzet is. S nyilván az sem lehet vitás, hogy romantikakutatásunk egyik fontos területére lépünk e kérdésekkel kapcsolatban.

Hegedüs Gézának ma is hasznosítható kis könyvében (Magyar romantika. Bp. 1948) olvashatjuk azokat a találó mondatokat, amelyek megvilágíthatják a szerbhorvát hősdalköltészet jelentős szerepét a magyar romantika irodalomelméletében és történelemszemlélete kialakulásában: „Mármost a néppel való azonosságvállalás a mesében és a mondában találja meg a kifejeződését, az elvagyódás és a nemzetiesség a történelemben. Tehát fontossá válik az a terület, ahol ez a két világ találkozik egymással: a történelmet felidéző mondában. Ahol van nemzeti ősmondakincs, ott lázas izgalommal igyekeznek feldolgozni, ahol nincs, ott csinálnak . . .” (78—79.) A magyar romantika ilyen jellegű gondolkodását pedig éppen e „nincs” ténye szabta meg — ahogy Kölcsey Ferenc nagy számvetésében, a Nemzeti hagyományok (1826) című tanulmányában, is felferül. „Mi annak az oka, ha valamely nemzetnek hagyományai úgy megcsönkulnak, mint például a miénk Álmoson felül? A régiséggel dicsekedő nemzetek a világ teremtéséig szoktak felhágni tradíciókban, s történeteiket, habár mesés alakban is, az eredettől fogva emlegetik . . .” — olvashatjuk ebben a tanulmányban, annál is inkább, mert éppen Kölcsey volt, aki egyértelmű világossággal a népköltészet és az éppen időszerűvé vált „nemzeti múlt” között a poétai hasznosítás síkján szoros összefüggést látott: „A hagyomány annál poétaibb alakot nyer magának, mennél több egyes történetekre oszlik fel, oly egyes történetekre tudniillik, melyek a regénység színét viselvén, az egésznek elevenítő fényt kölcsönözhetnek . . .” Ezért kísért nyilvánvalóan nemcsak a magyar „naív eposz” gondolata, hanem a „Homér és Osszián” képzet is, s ebben kell keresnünk magyarázatát annak a makacs ragaszkodásnak, amelyet a magyar irodalom a szerb hősdalköltészet iránt mutatott a XIX. század folyamán. Jeleznünk kell azonban, hogy az életmód egy idillikus, tehát eszményi képe kidolgozásának kezdetei nem esnek egybe a szerbhorvát hősdalköltészet megismerésének kezdeteivel és első fordításainak időpontjával: erre valószínűleg a romantika utókorában, a múlt század második felében kerül majd sor, mely már a „keleti képek” kontextusát kínálja.

Nem kétséges ugyanis, hogy a hősdalköltészet meglétének pusztán tényén, a „szerbus manier” legendás régiséget sugalló jellegén túl a magyar romantika korának teoretikus elméit foglalkoztatta annak a népnek az élete is, amely — a magyaréval ellentétben — megtudta őrizni hőseinkben történeti múltjának emlékeit, a „nemzeti” múltrol költészetileg is tudott tehát gondoskodni. Kétségtelenül része van ebben az érdeklődésben annak a hitnek is, mely egészen napjainkig élt s nemcsak a magyar irodalmi tudatban, hogy eredeti ősiességgel van dolguk, amikor szerbhorvát hősdalt olvasnak. Hogy mi ragadta meg — az elméleti megfontolásokon túl — a figyelmet, arra az első magyarázatot talán Székács József: Szerb népdalok és hősrégék (1836) című kötetének bevezetője vethet fényt. „Ezen daloknak szerzői, közönséges egyszerű emberek,

a mesterkéletlen természet fiai, egy súlyos iga alatt nyögő s ez okból még míveletlen hazának lakosai. Koruk oly régi mint a nemzet: írva soha nem voltak; szerzőikkel születtek, szerzőikkel haltak el, vagy századokon keresztül ajakról-ajakra, firől-fira szállt...” Egészen frappáns, amikor kötete jegyzeteiben Szerbiáról tájékoztat. „Költészetre alkalmas voltának okai pedig — írja — részint a hevítő égélj, a gyönyörű tájak, a csaknem ötszázados küzdelem a törökökkel, mely dal által örökítésre méltó hősokeket szüle, végre azon számos vallásos és nemzeti lakozások, szokások és játékok, melyek Szerbiában számtalanok s melyeknél a közörm dalokban szeret nyilatkozni...”

Nem lesz nyilvánvalóan véletlen, hogy a múlt század folyamán, amikor a szerbhorvát népköltészetéről esik szó vagy a Székács rajzolta képek ismétlődnek, vagy e képek továbbfejlesztésével találkozunk: rendszerint adva van a civilizáció nem érintette keleties életvitelű nép életének rajza, ezzel párhuzamosan pedig éppen az ilyen nép történeti tudatának megőrző jellege — azzal a sóvárgással egyetemben, melynek hangjára először Kölcsey tanulmányában figyelhetünk fel, amikor a magyar nép történeti tudata hiányos voltáról beszél. A sort Urházy György: Keleti képek című könyve nyitja meg, de ha szemügyre vesszük a XIX. század második felének útleírásait — Szerbia mellett most már Bosznia vonatkozásában is, hiszen Bosznia okkupációja után többen is megfordultak ezen az akkor még egészen keleties jellegű vidéken, szinte mindegyikben megtaláljuk a fentebb jelzett mozzanatokat. Jellemző Solymossy Sándornak, a neves magyar ethnográfusnak Űti rajzok című 1901-ben megjelent könyve ebből a szempontból. Ebben például külön fejezet van Milyen a délszláv hősdal? címen. Itt olvashatjuk: „Ez a napjainkig naív nép, melyet Európa soknemű kultúrája még nem érintett, tehát jámbor hiszékenységéből, gyermeki fantáziájának rugékonyságából ki nem forgatott, egyre termi az újnál újabb hősdalokat, amelyek természetszerűleg nem olvadhatnak már be a régi tárgyú mondakörbe... A dalok nagy része zordon, vad, sötét hangulatú; ehhez alkalmazkodik az előadás nyersége, káromlásai; mindazáltal nem tagadható meg tőlük némi merész fönség és megragadó kifejező erő... Előadásukhoz többé-kevésbé mindenki ért. Az ebbéli készséget oly természetesnek találják, hogy félreeshő falvak népe, ha közéjük ismeretlen utas ember vetődik, szívesen nyújtott lakoma után átadja neki a guzlát... s felkérlik: »Razgovorite nas!«...”

Mélyen a magyar romantika elméletében és gyakorlatában gyökerezik tehát a délszláv hősdalköltészet (de általában a népköltészet — kivéve a meséket) iránti érdeklődés, melynek vázlatos rajzát igyekeztünk adni, jelezve alakulástörténete egyes fázisait is, anélkül azonban, hogy az időhatárokat erősebben meghúztuk volna. Összefoglalóként állapítsuk meg, hogy az egy évszázados, nagyjából folyamatos fordítói gyakorlatot a XIX. század első felében erős elméleti érdeklődés kíséri, melyet a magyar népiesség elvének kidolgozása igényével magyarázhatunk, viszont a század második felében az útirajz műfajával forr össze a népköltészetet kísérő szerbség-képzet kontextusa — azzal a megszorítással, hogy a fordítások mintegy az egyes dal-ciklusok köré összpontosulnak [Margalits

Ede például a Kraljević Marko-dalokból (1896) és a Rigómezei ütközetet megéneklő ciklusból (1898) ad ki kötetet] immár, míg századunk első felére (különösen az első évtizedekre) a tudományos érdeklődés a jellemző, most már a komparatista stúdiumok keretei között.

Mondanunk sem kell, hogy a magyar romantika erősen folklorisztikus jellegű érdeklődése egyoldalúságokat is eredményezett. Ezzel magyarázható elsősorban, hogy a magyar irodalom feltűnő közömbösséggel viseltetett a délszláv műköltészet, általában a szépirodalom iránt, a zombori műfordítói kör erőfeszítései ellenére is. Következésképpen az sem véletlen, hogy ez a romantikus örökség ma is kísért, holott a felszabadulást követő immár harminc esztendőben fordításokban a szépirodalom került túlsúlyba.

Képünk teljessé tétele további kutatásokat követel, hiszen például a „magyar viktoriánusok” keleti-balkáni utazásai lényegében még ismeretlenek. Ugyanakkor a szükséges elméleti következtetéseket sem vontuk le a már feltárt anyagból, így máig sem tudunk megnyugtató feleletet adni arra a kérdésre, hogy képzettörténetileg milyen mértékben befolyásolták a szerbhorvát népköltészet kapcsán szerzett ismeretek a magyar népköltészet kapcsán a nép és költészete viszonya értelmezését. Annyi azonban bizonyos: a magyar romantika egy sóvárgott modellt látott ebben a népköltészetben és népéletben. Következő feladatunk felszívódásának nyomon kísérése, és elméleti általánosítása.

REZIME

ISTRAŽIVANJE ROMANTIZMA SA TAČKE GLEDIŠTA MAĐARSKO—JUGOSLOVENSКИH VEZA

Ovaj rad uzima u razmatranje dva kruga predodžbi mađarskog romantizma o srpstvu. U jednom je prisutno narodno pesništvo koje je u to vreme nužno otkriveno i u kome živi slika srećnog i baš zbog toga primitivnog života, u svetlosti „istočnjaštva” dok u drugom krugu za mađarsku književnost ova predodžba, uporedo sa grčkom, predstavlja privlačni primer. Srpska narodna poezija je osvojila teren u mađarskoj književnoj svesti prvenstveno time što u njoj Mađari vide epsko ogledanje srpskog naroda i u njemu su postavili srpski narodni ep.

Ove predstave prisutne su u toku XIX. veka stalno. S jedne strane u radovima teoretskog karaktera, s druge strane u putnim beleškama koje su se naročito u toku druge polovine XIX. veka umnožile i susreću se u prevodima tekstova narodne poezije sa teoretskim odnosima.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE FORSCHUNG DES ROMANTISMUS VOM STANDPUNKT DER UNGARISCH—JUGOSLAWISCHEN VERBINDUNGEN

Dieser Vortrag betrachtet zwei Vorstellungskreise des ungarischen Romanismus über das Serbentum. In einem ist die Volksdichtung anwesend. Sie wurde zu jener Zeit entdeckt, und darin lebte das Bild des glücklichen und

primitiven Lebens im Lichte des „Orientalismus“. Im anderen Kreise ist diese Vorstellung, parallel mit der Griechischen, ein anziehendes Beispiel für die ungarische Literatur. Die serbische Volksdichtung eroberte den Raum im ungarischen Literaturbewusstsein hauptsächlich damit, dass darin die Ungarn die epische Reflexion des serbischen Volkes sahen.

Diese Vorstellungen waren im XIX. Jahrhundert anwesend ständig. Einerseits in den Studien theoretischer Art, andererseits in den Reisebeschreibungen welche sich besonders im Laufe der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts verbreitet haben und in den Übersetzungen der Volkspoesie zu finden sind.